

Harry Mulisch
DE AANSLAG

ROMAN

2014
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

*Overal was het al dag, maar hier was het nacht,
neen, meer dan nacht.*

C. PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS
Epistulae, VI, 16

Proloog

Ver, ver weg in de tweede wereldoorlog woonde een zekere Anton Steenwijk met zijn ouders en zijn broer aan de rand van Haarlem. Aan een kade, die over een lengte van honderd meter langs het water liep en dan met een flauwe bocht weer een gewone straat werd, stonden vier huizen niet ver van elkaar. Elk omgeven door een tuin hadden zij met hun kleine balkons, erkers en steile daken de allure van villa's, ofschoon zij eerder klein waren dan groot; op de bovenverdieping hadden alle kamers schuine muren. Zij stonden er vervelooos en enigszins vervallen bij, want ook in de jaren dertig was er niet veel meer aan gedaan. Elk droeg een brave, burgerlijke naam uit onbezorgder dagen:

Welgelegen Buitenrust Nooitgedacht Rustenburg

Anton woonde in het tweede huis van links: dat met het rieten dak. Het heette al zo toen zijn ouders het kort voor de oorlog huurden; zijn vader had het eerder 'Eleutheria' genoemd of iets dergelijks, maar dan geschreven in griekse letters. Ook al voordat de catastrofe plaatsvond, had Anton de naam 'Buitenrust' niet opgevat als de rust van het buitenzijn, maar als iets

dat buiten de rust was, – zoals ‘buitengewoon’ niet op het gewone van het buitenzijn slaat (en nog minder op het buiten wonen in het algemeen), maar op iets dat nu juist niet gewoon is.

In ‘Welgelegen’ woonden de Beumers, een gepensioneerde, ziekelijke procuratiehouder met zijn vrouw, waar hij wel eens binnenliep en dan een kop thee met een koekje kreeg, dat zij ‘kaakje’ noemden, – althans zo lang er nog thee was en koekjes waren, en dat is voor het begin van deze geschiedenis, die de geschiedenis van een voorval is. Soms las meneer Beumer hem een hoofdstuk voor uit *De drie musketiers*. Meneer Korteweg, de buurman aan de andere kant, in ‘Nooitgedacht’, was stuurman op de grote vaart en door de oorlog tot nietsdoen gedwongen. Na de dood van zijn vrouw was zijn dochter weer bij hem ingetrokken, Karin, een verpleegster. Ook daar kwam hij nu en dan, door een opening in de heg van de achtertuin; Karin was altijd aardig, maar haar vader besteedde geen aandacht aan hem. Veel ging men niet met elkaar om op die kade, maar het meest sloot het echtpaar Aarts zich af, dat sinds het begin van de oorlog in ‘Rustenburg’ woonde. Hij scheen iets te zijn bij een verzekeringsmaatschappij, maar zelfs dat was niet zeker.

De vier huizen waren kennelijk bedoeld als het begin van een nieuwe wijk, maar daar was het niet meer van gekomen. Opzij en aan de achterkant lag opgespoten veld, met onkruid en struiken, en ook bomen die al niet zo jong meer waren. Daar, op die *landjes*, hing Anton veel rond; ook kinderen die in de buurt verderop woonden, speelden er. Soms, in de late sche-

mering, als zijn moeder vergat hem binnen te roepen, verrees daar een geurende stilte, die hem vervulde met verwachtingen hij wist niet waarvan. Iets met later, als hij groot was, de dingen die dan zouden gebeuren. De roerloze aarde en de bladeren. Twee mussen die plotseling tsjilpend rondscharrelden. Het leven zou zijn als zulke avonden, waarin hij vergeten werd, zo geheimzinnig en oneindig.

De klinkers van de rijweg aan de voorkant waren in een visgraatmotief gelegd. Zonder trottoir ging de straat over in de grasberm, die flauw daalde naar het jaagpad, zodat men daar aangenaam achterover kon liggen. Aan de overkant van het brede kanaal – dat alleen in zijn zachte slinging nog toonde, dat het ooit een rivier was geweest – stonden een paar landarbeidershuisjes en kleine boerderijen; daarachter strekten de weiden zich uit tot de horizon. Nog wat verder lag Amsterdam. Voor de oorlog, had zijn vader hem verteld, was 's avonds de weerschijn van de stad zichtbaar geweest tegen de wolken. Een paar keer was hij er geweest, in Artis en in het Rijksmuseum, en bij zijn oom, waar hij een nacht gelogeed had. Rechts, in een bocht van het water, stond een molen die nooit draaide.

Als hij daar lag en in de verte staaarde, moest hij soms zijn benen intrekken. Over het platgelopen jaagpad naderde dan een man, nog regelrecht afkomstig uit vroeger eeuwen: met zijn middel hing hij haaks over een meterslange stok, waarvan het andere eind vastgeklemd zat aan de voorstevan van een aak, die hij met langzame stappen door het water duwde. Aan het roer stond meestal een vrouw met een schort, het haar in

een knot, terwijl een kind op het dek speelde. De stok werd ook wel op een andere manier gebruikt. Dan was de man aan boord en liep over de zijkant van de aak naar voren, terwijl hij de stok achter zich aan door het water sleepte; op de voorplecht aangekomen, plantte hij hem schuin in de bodem, greep hem vast en liep terug, zodat hij de boot onder zich vandaan naar voren duwde. Dat vond Anton altijd het mooist: een man die naar achteren liep om iets naar voren te duwen, en tegelijk op dezelfde plaats bleef. Daar was iets heel raars aan de hand, maar hij sprak er met niemand over. Het was zijn geheim. Pas toen hij het later aan zijn eigen kinderen vertelde, beseftte hij, in wat voor tijden hij nog had geleefd. Alleen in films over Afrika en Azië waren zulke dingen toen nog te zien.

Een paar keer per dag kwamen er tjalken langs: volgeladen gevaartes met donkerbruine zeilen, stil verschijnend om de bocht en plechtig voortgedreven door de onzichtbare wind verdwijnend in de volgende. Met de motorschepen was het anders. Stampend spleten zij met hun boeg het water tot een V, die zich uitbreidde tot hij aan beide kanten de wal bereikte: daar begon het water dan plotseling op en neer te klotsen, terwijl het schip al een heel eind verder was. Vervolgens kaatste het terug en vormde een omgekeerde V, een labda, die zich steeds verder sloot, maar nu interfereerde met de oorspronkelijke V, vervormd de tegenoverliggende wal bereikte, weer terugkaatste, tot over de hele breedte van het water een ingewikkeld vlechtwerk van golven ontstond, dat nog minutenlang allerlei veranderingen onderging, eer het ten slotte bedaarde en glad werd.

Elke keer probeerde Anton vast te stellen, hoe het zich nu precies voltrok, maar elke keer groeiden de factoren aan tot een patroon, dat hij niet meer kon overzien.

Eerste episode

1945

1

Het was avond, rond half acht. De salamander had een paar uur zacht gebrand op wat houtblokken, maar nu was hij weer koud. Met zijn ouders en Peter zat hij aan tafel in de achterkamer. Op een bord stond een zinken cylinder ter grootte van een bloempot; uit de bovenkant stak een dunne pijp, die zich splitste als een ypsilon, en uit gaatjes aan de uiteinden bliezen twee spitse, verblindend witte vlammetjes schuin tegen elkaar in. Dat instrument wierp zijn ontzielde licht door de kamer, waar in de scherpe schaduwen ook drogend wasgoed te zien was, alles herhaaldelijk versted, keukengerei, stapeltjes ongestreken hemden, een hooikist om eten warm te houden. Ook twee soorten boeken uit zijn vaders studeerkamer: de rij op het buffet was om te lezen, de stapel romanetjes op de grond om het noodkachtje mee aan te maken, waarop gekookt werd als er wat te koken was; kranten verschenen al sinds maanden niet meer. Behalve het slapen, speelde het huiselijk leven zich alleen nog in de voormalige eetkamer af. De schuifdeuren waren dicht. Er achter, aan de straatkant, lag de zitkamer waar zij de hele winter niet geweest waren. Om zo veel mogelijk kou buiten te houden, ble-

ven de gordijnen daar ook overdag gesloten, zodat het van de kade af leek of het huis onbewoond was.

Het was januari 1945. Bijna heel Europa was bevrijd, vierde feest, at, dronk, bedreef de liefde en begon de oorlog zoetjesaan al te vergeten; maar Haarlem veranderde steeds meer in een grauwe sintel, zoals die uit de kachel te voorschijn kwamen toen er nog kolen waren.

Zijn moeder had een donkerblauwe trui voor zich op tafel liggen. De helft er van was al verdwenen. In haar linkerhand hield zij de groeiende knot wol, waar zij met haar rechter snel de draad uit de trui omheen wond. Anton keek naar de heen en weer schietende draad, waardoor de trui uit de wereld verdween, haar *vorm*, met de plat uitgespreide mouwen, als iemand die iets tegen wil houden, en veranderde in een bol. Toen zijn moeder even tegen hem glimlachte, keek hij weer in zijn boek. Haar blonde haren zaten in opgerolde vlechten over haar oren, als twee ammonshorens. Nu en dan stopte zij even en nam een slok van haar koudgeworden surrogaatthee, die zij had gezet met gesmolten sneeuw uit de achtertuin. De waterleiding was weliswaar nog niet afgesloten, maar nu was zij bevroren. Zijn moeder had een gat in haar kies, waar momenteel niets aan gedaan kon worden; net als haar grootmoeder placht te doen, had zij er tegen de pijn een kruidnagel in gestopt, waarvan zij er nog een paar in de keuken had gevonden. Zo rechtop als zij zat, zo gebogen zat haar man tegenover haar een boek te lezen. Zijn donkere, grijzende haar stond als een hoefijzer rond zijn kale kruin; van tijd tot tijd blies hij in zijn handen, die groot en lomp waren, ofschoon

hij geen werkmansman was maar griffier bij de arrondissementsrechtbank.

Anton droeg kleren waar zijn broer uit gegroeid was, Peter op zijn beurt had een te groot, zwart pak van zijn vader aan. Hij was zeventien, en omdat hij plotseling was beginnen te groeien toen er steeds minder eten was, leek het of zijn lichaam was samengesteld uit vurenhouten latten. Hij maakte zijn huiswerk. Sinds een paar maanden kwam hij niet meer op straat: langzamerhand had hij de leeftijd om bij razzia's opgepakt te worden, voor de tewerkstelling in Duitsland. Omdat hij twee keer was blijven zitten, zat hij pas in de vierde klas van het gymnasium en kreeg nu les van zijn vader, met huiswerk en al, opdat hij niet nog verder achterop zou raken. De broers leken even weinig op elkaar als hun ouders. Er zijn echtparen die sprekend op elkaar lijken, en dat betekent misschien, dat de vrouw lijkt op de moeder van de man en de man op de vader van de vrouw (of iets ingewikkelder, wat het waarschijnlijkst is), maar het gezin Steenwijk bestond uit twee duidelijke delen: Peter had het blonde en blauwe van zijn moeder, Anton het donkere en bruine van zijn vader, ook de notenkleurige huid, die rondom zijn ogen nog iets donkerder was. Ook hij ging momenteel niet naar school. Hij zat in de eerste klas van het lyceum, maar wegens kolengebrek was de kerstvakantie verlengd tot het einde van de vorstperiode.

Hij had honger, maar hij wist dat hij pas de volgende ochtend weer een kleffe grauwe boterham met bietenstroop zou krijgen. 's Middags had hij een uur in de rij gestaan bij de centrale keuken in de kleuterschool. Pas toen het al donker werd, kwam de handkar met de

ketels de straat in, beschermd door een politieagent met een geweer op zijn rug. Nadat zijn kaarten waren geknipt, kreeg hij vier pollepels waterige soep in zijn meegebrachte pan. Over de landjes op weg naar huis had hij maar weinig van de warme, zurige smurrie gesnoept. Gelukkig was het bijna bedtijd. In zijn dromen was het altijd vrede.

Niemand zei iets. Ook buiten was geen geluid te horen. De oorlog was er altijd geweest en zou er altijd zijn. Geen radio, geen telefoon, niets. De vlammetjes suidsen; nu en dan klonk een zacht plofje. Met een sjaal om, zijn voeten in een voetenzak die zijn moeder had gemaakt van een oude boodschappentas, las hij een artikel in *Natuur en Techniek*. Op zijn verjaardag had hij de ingebonden, tweedehands jaargang 1938 gekregen. 'Een Brief aan ons Nageslacht'. Op de foto keek een groep welgedane amerikanen in hemdsmouwen omhoog naar een grote, glanzende huls in de vorm van een torpedo, die verticaal boven hun hoofd hing en zodadelijk vijftien meter diep in de grond zou worden neergelaten. Pas over vijfduizend jaar zou de huls geopend mogen worden door het nageslacht, dat dan een indruk zou krijgen der menselijke beschaving ten tijde van de Wereldtentoonstelling te New York. In de huls van het ongelooflijke sterke 'cupaloy' zat een cylinder van vuurvast glas, gevuld met honderden voorwerpen: een microarchief, met daarin de stand van wetenschap, techniek en kunsten in tien miljoen woorden en duizend afbeeldingen, kranten, catalogi, beroemde romans, de Bijbel natuurlijk en het Onze Vader in driehonderd talen, boodschappen van grote mannen, maar ook filmopnamen van het verschrikke-

lijke japanse bombardement op Kanton in 1937, zaden, een stopcontact, een rekenliniaal en alle mogelijke andere dingen; zelfs een dameshoed, herfstmode 1938. Alle belangrijke bibliotheken en musea in de wereld hadden een oorkonde gekregen, waarop de plek van de met beton dichtgestorte 'eeuwige schacht' was aangegeven, opdat zij te vinden zou zijn in de zeventigste eeuw. Maar waarom, vroeg Anton zich af, moest er juist tot het jaar 6938 worden gewacht? Kon het niet al eerder interessant zijn?

'Papa? Hoe lang is vijfduizend jaar geleden?'

'Precies vijfduizend jaar,' zei Steenwijk zonder van zijn boek op te kijken.

'Ja, nogal wiesde. Maar was er toen al... ik bedoel...'

'Zeg dan wat je bedoelt.'

'Nou, dat de mensen, net als nu...'

'Beschaving hadden?' vroeg zijn moeder.

'Ja.'

'Waarom laat je die jongen niet zelf formuleren?' vroeg Steenwijk en keek haar over zijn bril aan. En toen tot Anton: 'Die stond toen nog in de kinderschoenen. In Egypte, en in Mesopotamië. Waarom vraag je dat?'

'Omdat hier staat dat *over-*'

'Klaar!' zei Peter en richtte zich op van zijn woordenboeken en grammatica's. Hij schoof het schrift naar zijn vader en kwam naast Anton staan. 'Wat lees je?'

'Niks,' zei Anton en dekte met zijn bovenlichaam en gekruiste armen zijn boek af.

'Laat dat, Tonny,' zei zijn moeder en duwde hem overeind.

'Ik mag ook nooit bij *hem* kijken.'

‘Gelogen en gestonken, Anton Mussert,’ zei Peter, – waarop Anton zijn neus dichtkneep en begon te zingen:

‘Want als Pech ben ik geboren
En als Pech zal ik sterven ook...’

‘Zwijg!’ riep Steenwijk en sloeg met zijn vlakke hand op tafel.

Dat hij Anton heette, net als de NSB-leider, daarmee werd hij natuurlijk vaak gepest. In de oorlog noemden fascistten hun zoons regelmatig Anton, of Adolf, soms zelfs Anton Adolf, zoals bleek uit trotse geboorteadvertenties met wolfsangels of runetekens er boven. Als hij later iemand ontmoette die zo heette, of die Ton of Dolf werd genoemd, dan schatte hij soms of hij in de oorlog geboren was, – zo ja, dan waren zijn ouders met mathematische zekerheid fout geweest, en niet zo’n beetje ook. Tien of vijftien jaar na de oorlog werd de naam Anton weer mogelijk, wat op Musserts onbeduidendheid wijst; met Adolf is het nooit in orde gekomen. Pas als er weer Adolfs verschijnen, zal de tweede wereldoorlog werkelijk achter de rug zijn; maar daarvoor is eerst de derde nodig, en dat wil dus zeggen, dat het voorgoed uit is met de Adolfs. Ook het liedje dat Anton bij wijze van tegenaanval zong, is zonder uitleg niet meer begrijpelijk: dat was de nasale deun van een radiokomiek, die onder de naam Peter Pech optrad toen men nog een radio mocht hebben. Maar nog veel meer is tegenwoordig onbegrijpelijk – vooral ook voor Anton zelf.

‘Kom eens naast mij zitten,’ zei Steenwijk tot Peter,

terwijl hij het schrift voor zich nam. Met gedragen stem begon hij zijn vertaling voor te lezen: ‘“Zoals wanneer door regen en gesmolten sneeuw gezwollen rivieren, van het gebergte neerstromend, in een dal-bekken hun geweldige watermassa, ontsprongen aan overvloedige bronnen, in hun holle bedding verenigen – en ver weg in de bergen hoort de herder hun dofdonderend gebruis: zo klonk het geschreeuw en de moeizame strijd der handgemeen rakende soldaten”... Wat is dat toch prachtig,’ zei Steenwijk, terwijl hij achterover leunde en zijn bril even afnam.

‘Ja, reuze,’ zei Peter. ‘Vooral als je er anderhalf uur mee bezig bent geweest, met die rotzin.’

‘Die is ook een dag waard. Kijk toch eens hoe hij de natuur oproept, maar alleen zijdelings, in de vergelijking. Heb je dat opgemerkt? Wat je onthoudt zijn niet die vechtende soldaten, maar dat natuurbeeld – en dat is er nog steeds. Die veldslag is verdwenen, maar die rivieren zijn er nog, die kun je nog steeds horen, en jij bent dan die herder. Het is net of hij wil zeggen, dat het hele bestaan een vergelijking is van een ander verhaal, en dat het er om gaat, dat andere verhaal te weten te komen.’

‘Dat is dan wel de oorlog,’ zei Peter.

Steenwijk deed of hij het niet gehoord had.

‘Perfect gedaan, jongen. Op één klein foutje na. Het zijn niet “rivieren”, die bij elkaar komen, maar “twee rivieren”.’

‘Waar staat dat dan?’

‘Hier: *symballeton*, dat is een dualis, het bij elkaar komen van twee dingen, twee. Pas dan klopt het ook met die twee legers. Dat is een vorm, die alleen bij Homerus

voorkomt. Denk ook maar aan “symbool”, dat komt van *symbollo*, “bijeengbrengen”, “ontmoeten”. Weet je wat een *symbolon* was?’

‘Nee,’ zei Peter op een toon waaruit bleek, dat hij het ook niet wilde weten.

‘Wat is dat dan, pap?’ vroeg Anton.

‘Dat was een steen, die ze doormidden sloegen. Stel, ik logeer in een andere stad en ik vraag mijn gastheer of hij jou ook eens wil ontvangen, – hoe weet hij dan, dat jij inderdaad mijn zoon bent? Dan maken we een symbolon, hij houdt de ene helft en thuis geef ik jou de andere. Als je daar dan komt, passen ze precies op elkaar.’

‘Die is goed!’ zei Anton. ‘Ga ik ook eens doen.’

Kreunend wendde Peter zich af.

‘Waarom moet ik dat in godsnaam allemaal weten?’

‘Niet in gods naam,’ zei Steenwijk, terwijl hij hem over zijn bril heen aankeek, ‘in naam van de humanitas. Je zult zien, hoe veel plezier je daar je verdere leven van hebt.’

Peter sloeg zijn boeken dicht, maakte er een stapel van en zei met rare stem:

‘Wie lacht niet, die de mens beziet.’

‘Waar slaat dat nu weer op, Peter?’ vroeg zijn moeder. Met haar tong duwde zij de kruidnagel op zijn plaats.

‘Nergens op.’

‘Daar ben ik ook bang voor,’ zei Steenwijk. ‘Sunt pueri pueri pueri puerilia tractant.’

De trui was verdwenen en mevrouw Steenwijk legde de knot wol in haar naaimand.

‘Kom, laten we een spelletje doen eer we naar bed gaan.’

‘Nu al naar bed?’ zei Peter.

‘We moeten zuinig zijn met het carbid. We hebben nog maar voor een paar dagen.’

Uit een la van de commode haalde mevrouw Steenwijk de doos Mens-erger-je-niet, schoof de lamp opzij en vouwde het speelblad uit.

‘Ik wil met groen,’ zei Anton.

Peter keek hem aan en wees op zijn voorhoofd.

‘Denk je dat je dan eerder wint?’

‘Ja.’

‘Dat zullen we dan wel eens zien.’

Steenwijk legde zijn boek geopend naast zich neer, en even later was er niets anders meer te horen dan het stuiten van de dobbelsteen en de stappen van de pionnen over het karton. Het was bijna acht uur: spertijd. Buiten was het zo stil als het op de maan moet zijn.